
OB TRIDESETI OBLETNICI SMRTI DR. BORISA ORLA

Barbara Sosič

285

IZVLEČEK

Februarja 1992 je minilo trideset let od smrti Borisa Orla, enega najvidnejših raziskovalcev življenja in ljudske kulture Slovencev, ravnatelja Slovenskega etnografskega muzeja od leta 1945 do 1962 in dolgoletnega sourednika Slovenskega etnografa.

ABSTRACT

In February 1992 thirty years had elapsed since the death of Boris Orel, one of the most distinguished researchers of the life and culture of the Slovene people, director of the Slovene Ethnographic Museum from 1945 to 1962 and long-time co-editor of the *Slovenski etnograf*.

Ko je 5. februarja 1962 po hudi bolezni umrl ravnatelj Etnografskega muzeja dr. Boris Orel, so to njegovi sodelavci in kolegi sprejeli z veliko žalostjo. Izgubili so namreč svojega vodjo in težko pogrešljivo gonilno in povezovalno silo, ki jim je stala na čelu in ob strani od konca druge svetovne vojne dalje. Njegova smrt ni pomenila le vrzeli med etnologi, saj je bil Orel prav tako požrtvovalen član v več tedanjih slovenskih, jugoslovanskih in mednarodnih strokovnih organizacijah. Gojil je žive stike muzeja z domovino in tujino. Osnoval je časopis Slovenski etnograf in souredil 14 njegovih letnikov; v njih je objavil svoje razprave o ralu na Slovenskem, o živinskih zvoncih, o gorjuškem piparstvu, o bloških smučeh, o motivih na panjskih končnicah itd. Souredil je tudi II. zvezek Narodopisja Slovencev, v katerem je objavil svoj najobsežnejši pregled slovenskih ljudskih običajev.

Boris Orel se je rodil na Brnici pri Beljaku 2. marca 1903 kot sin železniškega uradnika. Družina se je pogosto selila. Gimnazijo je končal in maturiral v Ljubljani leta 1922. Naslednje leto je opravil abiturientski tečaj na trgovski akademiji in se nato zaposlil kot bančni uradnik. Njegova želja, da bi dokončal študij na univerzi, se mu je uresničila šele v njegovem petinpetdesetem letu, ko je končal študij etnologije in umetnostne zgodovine ter leto kasneje promoviral za doktorja znanosti z disertacijo Bloške smuči in vprašanje njih nastanka in razvoja.

Prej kot je bil Orel postavljen za ravnatelja Etnografskega muzeja, se je ukvarjal s povsem drugačnimi dejavnostmi. Že v gimnazijskih letih je sodeloval v lutkovnem gledališču slikarja Milana Klemenčiča, kamor je pritegnil tudi svojega dobrega prijatelja Mirana Jarca. Bil je ustanovitelj Jugoslovanske lutkarske zveze in njen prvi tajnik, njegovo ime pa je bilo znano tudi v mednarodni lutkarski srenji tistega časa. Konec dvajsetih let in v tridesetih letih je napisal številne članke s področja slovstva, literarne kritike in filma.

Še zlasti v pravljicah se je srečal z mitologijo, legendami, s šegami in prek njih z etnologijo. Pri tem je imelo svojo težo tudi znanstvo z dvema osrednjima likoma slovenske etnologije - Rajkom Ložarjem in Francetom Maroltom, s katerima je obšel velik del slovenskega ozemlja in se zavedel "važnosti metode narodopisnega raziskovanja".¹ Po letu 1933 so bili njegovi članki z etnološko vsebino (še zlasti objavljeni v Etnologih) vse pogostejši in v njih se je še posebej posvečal ljudskim šegam, ki jih je obravnaval z izdelano mitološko historično metodo. S temi razpravami se je uvrstil med najvidnejše raziskovalce slovenske socialne in duhovne kulture.

Začetek dela v Etnografskem muzeju je pomenil konec njegovega folklorističnega delovanja, saj je razumel, da muzejsko delo pomeni delo s predmeti, materialno kulturo. Čeprav po duši folklorist, je ostanek svojega strokovnega dela posvetil skoraj vsem panogam materialne kulture. Temu lahko sledimo v vsakem letniku Slovenskega etnografa, ki je po njegovi zaslugi redno izhajal od l. 1948 dalje. V svojem uvodu v njegov prvi letnik poudarja, "da mora delo na terenu obseči prav vse oblike ljudske kulture, zlasti pa je treba posvetiti posebno pozornost tistim kulturam, ki so bile najbolj zanemarjene, so pa izredno pomembne za razvoj ljudskega življenja. Tu mislimo predvsem na ljudsko materialno kulturo in njene različne oblike, kakor so lov, poljedelstvo, živinoreja, sadjarstvo, vrtnarstvo, obrt, trgovina, skratka na pogoje materialnega življenja, ki določajo 'fiziognomijo' družbe, njene ideje, njene nazore". To je program, ki ga je Orel izvajal ves čas potem. V njem opozarja na pomembnost dela na terenu in svojo usmerjenost v materialno kulturo kot vir za spoznavanje življenja naroda. Vsak Slovenski etnograf je v uvodniku nosil poročilo, kaj je bilo na tem področju že storjeno in kaj bi bilo še treba raziskati. Naslednji letniki so bili vsebinsko osredotočeni na teme kot so

- noša (zlasti delovna in tista, ki se nosi ob posebnih priložnostih), pri čemer se je Orel izkazal kot zelo dober poznavalec tega dela ljudske kulture,
- domača delavnost in obrt,²
- poljedeljsko orodje,³
- kmečko pohištvo, s čimer se je prvi lotil tega področja,⁴
- motivi na panjskih končnicah⁵ in številni drugi.

K noši se je vrnil še nekajkrat, vendar je večina izpiskov, zlasti iz Arhiva Slovenije, ostala neobjavljenih. Zelo pomembna je njegova obdelava akvarelov noš slikarja Nikole Arsenovića iz začetka 19. stol., ki jih hrani SEM.⁶

Njegova je zasluga, da so bile raziskane in pravilno umeščene bloške smuči. Zbiral je gradivo o lončarstvu, pletarstvu in izdelovanju različnih orodij, mikale so ga panjske končnice in mit sv. Štefana, vendar pa se je vedno znova vračal k proučevanju t. i. snovne kulture.

¹ Povzeto po članku Marije Makarovič, Življenje in delo Borisa Orla, Slovenski etnograf, letnik XVI-XVII, Ljubljana, 1963-1964.

² Slovenski etnograf, letnik III-IV, Ljubljana 1951, v katerem je Orel objavil dva članka: Piparstvo v Gorjušah in v Bohinju ter O izdelovanju živinskih zvoncev v okolici Gorij pri Bledu.

³ Slovenski etnograf VIII, 1955, s člankoma Poljedeljsko orodje v slovenski etnografiji in Ralo na Slovenskem; isto temo je obravnaval spet v Slovenskem etnografu XIV, 1961.

⁴ Slovenski etnograf XII, 1959.

⁵ Slovenski etnograf XIII, 1960, Boj za moške hlače.

⁶ Zbornik Etnografskog muzeja v Beogradu, 1955.

Boris Orel (prvi z leve) na "čelu" svoje 12. terenske ekipe (l. 1955) ob odhodu iz Brkinov. Med njenimi člani so na fotografiji: Ivan Romih, Radoslav Hrovatin, Fanči Šarf, Marija Jagodic (Makarovič), Milko Matičetov in drugi. ♦ Boris Orel (first from the left), leader of the 12th fieldwork team (1955) leaving the Brkini region. Among the team's members are (in the foto): Ivan Romih, Radoslav Hrovatin, Fanči Šarf, Marija Jagodic (Makarovič), Milko Matičetov and others. ♦ Boris Orel (primo da sinistra) alla testa della sua XII. equipe di ricerca sul campo (1953), in partanza dai Berchini. Tra i componenti il gruppo si riconoscono: Ivan Romih, Radoslav Hrovatin, Fanči Šarf, Marija Jagodic (Makarovič), Milko Matičetov e altri.

Prav Orel je prvi, ki se je - v svoji skrbi za premične in nepremične etnografske spomenike - začel zavzemati za postavitve slovenskega 'skansna' na Bledu.

Poleg svojih prispevkov v etnoloških publikacijah je dosti objavljajal v dnevnem in poljudnem časopisju, v revijah in koledarjih. Pisal je še o ljudskih plesih in noši Primorske in Koroške, o varstvu spomenikov itd.⁷

⁷ O podrobnostih glej Marija Makarovič, Življenje in delo Borisa Orla, Slovenski etnograf XVI-XVII, 1963-64, str. 18-22 (Bibliografija).

Poudariti je treba zlasti njegovo stalno zavzemanje za nove in večje prostore muzeja; s tem je seznanjal javnost, če se mu je le ponudila priložnost. "Za rešitev nujne muzejske razstave in depojske problematike si je prizadeval prav tako vneto, kot da bi šlo za njegovo lastno."⁸ Pregled teženj muzeja, da bi rešil svojo prostorsko stisko, je povzel v svojem predgovoru ob tridesetletnici muzeja. V njem je takole razmišljal o trideset let starem problemu: "Zdaj smo v letu 1954. Še nekaj mesecev in za nami bo enatridesetletnica Etnografskega muzeja. In drugo leto naslednja obletnica in tako dalje. Ali bo stanje Etnografskega muzeja glede prostorov ostalo vseskozi nespremenjeno? Ali bomo morali še nadalje vsako leto ponavljati staro pesem o težkih razmerah, v katerih že toliko in toliko let životari Etnografski muzej?"⁹ Žal je res, da je njegova slutnja (ki pa ni bila ovita le v pesimizem) po skoraj štiridesetih letih (in ponovni skorajšnji obletnici) resničnost, saj problem še vedno ni rešen.

288

Dosti njegovih razmišljanj je ostalo neobjavljenih in v rokopisih ležijo v arhivu SEM-a, še več njegovega znanja pa je leglo z njim v grob.

Ko je po osvoboditvi postal ravnatelj Etnografskega muzeja, si je zastavil nalogo, da bo iz njega napravil nekaj velikega. Dr. Jože Kastelic, tedanji ravnatelj Narodnega muzeja, je v svojem poslovilnem govoru ob smrti Borisa Orla rekel: "Tvoj veliki Slovenski etnografski muzej, slovenski 'Skansen', v katerega si veroval in mu bil idejni pobudnik, je še stvar bodočnosti, znabiti celo daljne bodočnosti. Toda nekoč ga bo Ljubljana imela. In takrat bo v njegovih osnovah na vidnem mestu stala tudi skala tvojega napa in bo blestelo tvoje ime."¹⁰ Ob nastopu ravnateljjevanja je pregledal vse zbirke, inventarne knjige in določil merila inventariziranja, shranjevanja in sistematičnega izpopolnjevanja zbirk. Zaradi njegovih prizadevanj so prišli v muzej predmeti s tistih območij, s katerih prej ni hranil nobenih predmetov (Primorska, Štajerska, Prekmurje). Število predmetov v muzejskih zbirkah se je v njegovem času potrojilo, vsi pa so bili ob inventarizaciji kar najbolj natančno opremljeni s podatki. V še večjem razmerju se je namnožilo število fotografij v fototeki, izrednega pomena so pridobitve ilustrativnega gradiva ter terenski zapiski njegovih ekip. Muzej hrani več kot dvesto njegovih zvezkov in v albumih terenskih ekip se našteje več kot pet tisoč njegovih posnetkov.

1947. je v utesnjenih prostorih na novo uredil stalno razstavo.

Njegova zasluga je, da so bili predmeti razporejeni tematsko po depojih in tudi pravilno restavrirani ter hranjeni v najboljših pogojih.

Ker se je zavedal, da obstajajo v etnoloških raziskavah velike vrzeli, jih je želel zapolniti s sistematičnimi vsakoletnimi kolektivnimi raziskovanji. Leta 1948 je organiziral prvo terensko ekipo, ki ji je v naslednjih letih sledilo še sedemnajst. Ponavadi je terensko delo trajalo kar cel mesec. Ekipe so kasneje poimenovali "Orlove ekipe", saj je bil on njihov pobudnik, organizator in vodja. Način terenskega dela v ekipah je po tem vzoru prevzelo še kar nekaj muzejev. Njegovih osemnajst ekip je raziskovalo območja: Šentjurij - Škocjan, Šmarje - Sap, Dekane, Marezige, Šentvid pri Stični, Mokronog, Kobarid, Trento, Šentjernej,

⁸ Marija Makarovič, Življenje in delo Borisa Orla, Slovenski etnograf XVI-XVII, 1963-64, str. 17.

⁹ Boris Orel, Ob tridesetletnici Etnografskega muzeja v Ljubljani, Slovenski etnograf VI-VII, 1953-54

¹⁰ Dr. Jože Kastelic, Boris Orel, Beseda ob krsti, Naši razgledi, 24. februarja 1962.

Goriška Brda, Cerkljansko, Kostanjevico, Brkine, Žužemberk, Vipavo, Velike Lašče, Črni vrh - Vojsko in Sentrupert. S teh terenov hrani dokumentacija SEM-a 7739 fotografij, 4559 prostoročnih risb in 507 tehničnih risb. Terenskih zvezkov z zapiski je kar 569, s terena pa je bilo prinešenih 835 predmetov.¹¹ V dokumentaciji so shranjeni tudi številni dokumenti in statistični obrazci prvih sedmih ekip, ki so jih pomagali sestaviti tudi sociologi. Našteti fond pomeni z nadaljnjimi terenskimi raziskavami osnovo in največji del celotne dokumentacije SEM-a. Prvotni namen raziskovanja ljudske kulture vsega slovenskega ozemlja je bil objava izsledkov v knjigi "Etnologija in folklor Slovenec"¹². Kasneje je bil ustanovljen Inštitut za slovensko narodopisje in je tako folkloristični del raziskav na terenu postal njegova pristojnost. Zbrano gradivo, žal, še ni ovrednoteno in je v celoti ostalo le v prvotni obliki (razen terenskih zapiskov, ki so v večji meri že pretipkani in urejeni tematsko in krajevno), posamezni poznavalci in strokovnjaki pa vseeno pogosto segajo po teh virih.

Omeniti je treba še nekatere funkcije, ki jih je imel Orel zunaj muzeja. Bil je ustanovitelj in predsednik slovenske podružnice Etnografske sekcije pri Društvu muzealcev Slovenije, v kateri je zlasti spodbujal pravilno delo v muzejih z etnološkimi oddelki. Z njimi je sodeloval tudi sicer in jim dajal strokovno in moralno pomoč.

Bil je zastopnik Jugoslavije v Mednarodnem muzejskem svetu, deloval je v Etnološkem društvu Jugoslavije, bil je član uredniškega odbora Etnološkega pregleda in sourednik revije Muzeji.¹³

Boris Orel je bil eden najboljših poznavalcev slovenske ljudske kulture. V bistvu je bil folklorist, ki se je zaradi odgovornosti, ki jo je čutil do svojega položaja, z vso vnemo posvetil proučevanju materialne kulture, in kot poudarja Marija Makarovič,¹⁴ je prav tu njegov delež velike vrednosti.

Bolezen in po njej smrt je Borisa Orla presenetila sredi delovne vneme, sredi nedokončanega dela, pa vendar je njegova dediščina izredno obsežna, njegovo delo temeljito in strokovno dosledno. Orel ostaja vir in eden izmed osrednjih likov slovenske etnologije s svojim bojevanjem proti času, ki je vse hitreje prekrival staro ljudsko kulturo, do katere je čutil iskreno ljubezen in ji je zato posvetil velik del svojih življenjskih moči.

BESEDA O AVTORICI

Barbara Sosič, dipl. etnologinja, kustodinja za dokumentacijo v Slovenskem etnografskem muzeju (od leta 1990).

ABOUT THE AUTHOR

Barbara Sosič, B.A. in ethnology, curator for documentation at the Slovene Ethnographic Museum since 1990.

¹¹ Alenka Simikič, Pomen Orlovih ekip za muzejski dokumentacijski fond, Zbornik 1. kongresa jugoslovanskih etnologov in folkloristov 2, Ljubljana 1983, str. 469.

¹² Boris Orel, iz poročila o delu I. ekipe, tipkopis, iz arhiva SEM-a.

¹³ Povzeto po Marija Makarovič, Življenje in delo Borisa Orla.

¹⁴ Ibid.

SUMMARY

ON THE OCCASION OF THE 30TH ANNIVERSARY OF DR. BORIS OREL'S DEATH

Boris Orel was born in Brnica near Beljak (Villach) in 1903. He started his career as a banking clerk and got to know the spiritual culture of the people through his activities as an amateur puppet player. He became director of the Ethnographic Museum immediately after the war and from then on dedicated his professional work to the research of all branches of material culture. He also stimulated his fellow-workers in the same direction. During his entire term of office as the Museum's director he never stopped pointing out the lack of space the Ethnographic Museum suffered under and which limited the Museum's activities from the very beginning.

290

Boris Orel co-edited 14 volumes of the Slovenski Etnograf and published a wealth of articles in them. Of outstanding importance are his discourse on the origin and development of the skis of Bloke, domestic craftsmanship, peasant attire, motifs on beehive panels, peasant furniture and agricultural tools. He was an outstanding expert on the Slovene countryside. In order to gather and document as much knowledge as possible on those parts of the Slovene territory which until then had seen no ethnological research, Boris Orel organized systematic collective field research operations between 1948 and 1961. The field teams of the Ethnographic Museum gathered abundant invaluable information from the areas of Dolenjska, Notranjska, Primorska and Istria. Later these teams were often referred to as "Orel's teams". Because of his persistent efforts to preserve folk culture Boris Orel will always remain one of the central figures of Slovene ethnology.

RIASSUNTO

A TRENT'ANNI DALLA MORTE DEL DR. BORIS OREL

Boris Orel nacque a Brnica presso Villaco nel 1903. Inizio la sua attività professionale come impiegato di banca, ma la passione per le marionette lo porto a incontrarsi con la cultura spirituale popolare. Subito dopo la seconda guerra mondiale divenne direttore dell'allora Museo etnografico e da quel momento in poi il suo lavoro fu indirizzato allo studio di tutti gli aspetti della cultura materiale, studio al quale incitava anche i propri collaboratori. Per tutto il periodo in cui fu direttore non cessò di ribadire che la mancanza di spazio impediva al Museo etnografico di svolgere il proprio lavoro al massimo delle possibilità.

Boris Orel fu corettore di 14 annate della rivista Slovenski etnograf, per la quale scrisse anche un notevole numero di contributi. Ottimo conoscitore della campagna slovena, ha lasciato importanti saggi sulla nascita e lo sviluppo degli sci, sull'artigianato domestico, sui costumi ed i mobili dei contadini, sugli attrezzi agricoli. Dal 1948 al 1962, per il suo desiderio di documentare e conoscere nella maniera migliore quelle parti del territorio sloveno che fino ad allora erano rimaste escluse dalle ricerche, organizzò indagini sistematiche collettive sul campo. I gruppi di ricerca trassero da queste "spedizioni" preziosi dati relativi alla Bassa Carniola, alla Carniola Interiore, al Litorale e all'Istria. Questi gruppi vennero in seguito chiamati "equipes di Orel".